

Київський університет імені Бориса Грінченка

БРЕУС ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.925:378(043.3)

**ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

19.00.07 — педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ — 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Міляєва Валерія Робертівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
завідувач науково-дослідної лабораторії
культури лідерства.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Зарицька Валентина Василівна,
Класичний приватний університет,
завідувач кафедри практичної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Винославська Олена Василівна,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»,
професор кафедри психології і педагогіки.

Захист відбудеться «21» квітня 2015 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-б.

Автореферат розісланий «~~21~~» березня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.І. Подшивайлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Професійне становлення майбутніх фахівців соціономічних професій проходить у складних соціально-економічних умовах під впливом інноваційних процесів. Це вимагає вивчення внутрішніх ресурсів особистості, пов'язаних із забезпеченням ефективності професійної соціономічної діяльності. Така необхідність актуалізує наукову проблему розвитку емоційного інтелекту майбутніх фахівців як чинника оптимізації їхнього професійного становлення, що вимагає змін в методології та концепції організації системи їх фахової підготовки.

Означена проблема відображена у програмних документах України, зокрема у законах України «Про освіту» (1991 р.); «Про вищу освіту» (2014р.); Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.; Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 р.

Реалізація окреслених завдань вдосконалення системи фахової підготовки спеціалістів соціономічних професій неможлива без поглибленого науково-психологічного опрацювання проблеми розвитку емоційного інтелекту у процесі професійного становлення студентів ВНЗ та подолання ряду суперечностей між:

- високою динамікою суспільних процесів та низькою готовністю молодого фахівця до участі у їх реалізації;
- підвищеним рівнем відповідальності та обмеженістю впливу молодого фахівця на соціальні процеси в державі;
- високою емоційною затратністю соціономічної діяльності та відсутністю цілеспрямованого формування емоційно-мотиваційної сфери майбутніх фахівців.

На сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки важливо обґрунтувати новий підхід до фахового навчання спеціалістів соціономічних професій, який би враховував емоціогенний характер їхньої діяльності та забезпечував розвиток необхідних внутрішніх ресурсів особистості майбутнього фахівця як чинника конструктивного вирішення професійних завдань.

Аналіз наукових досліджень емоційного інтелекту показав їх інтенсивний, різновекторний і водночас фрагментарний характер. Виділяються такі основні аспекти теоретичної та експериментальної розробки вказаної проблеми: вивчення сутності та структури емоційного інтелекту (І. Андрєєва, Р. Бар-Он, Х. Вайсбах, В. Зарицька, Д. Карузо, Н. Коврига, Д. Люсін, Дж. Майєр, Е. Носенко, П. Саловей); дослідження адаптивних функцій (І. Аршава, С. Дерев'янка, В. Овсяннікова), визначення шляхів розвитку (Г. Березюк, Г. Гарскова, М. Манойлова, М. Нгуен, А. Ольшаннікова, В. Слепцова, Є. Яковлева, О. Чебикін, О. Філатова); встановлення зв'язку із професійним успіхом, з лідерськими та управлінськими якостями (Т. Березовська, Д. Гастелло, Д. Гоулмен, В. Єрмаков, М. Манойлова, А. Мітлош, А. Петрівська). У науковому доробку В.Зарицької, І. Матійківої емоційний інтелект визначається як важливий чинник професійного становлення фахівців у сфері соціономічної діяльності.

Професійне становлення є однією з актуальних проблем теорії та практики педагогічної психології, яке визначається як динамічний процес, що охоплює тривалий

період життя людини, протягом якого відбуваються прогресивні зміни під впливом обраної професійної діяльності, власної активності та інших соціальних чинників (О. Винославська, Н. Глуханюк, Є. Клімов, С. Максименко, А. Маркова, В. Міляєва, О. Сергєєнкова). У процесі професійного становлення виділяється ряд стадій (Е. Зеєр, Є. Клімов, Т. Кудрявцев, В. Сластенін), серед яких особлива роль відводиться стадії професійної підготовки – періоду активного формування професійно важливих якостей особистості майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

Професійна підготовка фахівців соціономічних професій потребує врахування ряду психологічних особливостей їхньої майбутньої діяльності: емоціогенний характер, стресогенність, високий рівень відповідальності, інтенсивна міжособистісна взаємодія (М. Амінов, Є. Клімов, І. Матійків, О. Тюптя, І. Юсупов), активна співпраця із різними соціальними інституціями, участь в управлінні суспільними змінами (Л. Буркова, О. Саннікова). Вдосконалення системи професійного становлення фахівців соціономічних професій має відбуватися у напрямку цілеспрямованого розвитку внутрішніх ресурсів особистості, зокрема, емоційного інтелекту як важливого чинника професійної ефективності майбутнього фахівця.

Актуальність окресленої проблематики, її недостатня розробленість у сучасній психології та значущість у вирішенні практичних завдань професійного становлення майбутніх фахівців соціономічного типу професій й зумовили вибір теми дослідження: **«Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у межах комплексної теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (державний реєстраційний №0110U006274). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 07.04.2011) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 24.05.2011).

Мета дисертаційного дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично визначити структурно-функціональні особливості емоційного інтелекту та його роль у професійному становленні майбутніх фахівців соціономічних професій; розробити модель розвитку емоційного інтелекту для підготовки студентів до професійної діяльності соціономічного типу.

Відповідно до мети поставлено такі основні **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми емоційного інтелекту як чинника професійного становлення студентів соціономічних професій.
2. Емпірично дослідити структурно-функціональні особливості емоційного інтелекту майбутніх фахівців соціономічних професій.
3. Дослідити зв'язок між розвитком емоційного інтелекту та емоційною готовністю майбутніх фахівців до професійної діяльності.
4. Розробити процедурну модель та апробувати тренінгову програму розвитку емоційного інтелекту студентів соціономічних професій.

Об'єкт: емоційний інтелект майбутніх фахівців соціономічного типу професій.

Предмет: особливості розвитку емоційного інтелекту як чинника професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: основні положення і принципи вчення про детермінацію й закономірності розвитку психіки (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, С. Рубінштейн); уявлення про єдність афективної та пізнавальної сфер особистості (Б. Анан'єв, Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн); дослідження сутності та шляхів розвитку феномену емоційного інтелекту (І. Андр'єєва, Г. Гарскова, Д. Гоулман, С. Дерев'янка, В. Зарицька, Д. Карузо, Н. Коврига, Дж. Майєр, Е. Носенко, П. Саловей); двокомпонентна теорія емоційного інтелекту Д. Люсіна; наукові положення аналізу проблеми професійного становлення студентів (Г. Балл, О. Винославська, А. Деркач, В. Зазикін, Е. Зеєр, І. Зязюн, Є. Клімов, О. Киричук, Т. Кудрявцев, С. Максименко, А. Маркова, Л. Мітіна, Г. Радчук, В. Семиченко, О. Сергєєнкова, В. Сластенін, М. Смутьсон, Ю. Швалб), ідеї психологічної теорії професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій (Г. Абрамова, О. Бондаренко, Л. Буркова, Ж. Вірна, Л. Долинська, В. Панок, Н. Пов'якель, О. Саннікова, І. Слободянюк, Т. Титаренко, Г. Хомич, Н. Чепелєва, Т. Яценко).

Для реалізації окреслених завдань у дисертації використано комплекс **методів**: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для визначення базових понять і теоретичних положень розвитку емоційного інтелекту як чинника професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій; критеріїв та показників оцінювання емоційної готовності до соціономічної діяльності; структурування, моделювання для розробки структурно-функціональної моделі емоційного інтелекту, процедурної моделі розвитку емоційного інтелекту; *емпіричні* – констатувальний експеримент (бесіда, анкетування, тестування) для вивчення особливостей розвитку емоційного інтелекту студентів соціономічного типу професій; формувальний експеримент для апробації тренінгової програми розвитку емоційного інтелекту студентів; *методи обробки та інтерпретації даних* – структурний аналіз, пояснення, узагальнення для дослідження структурно-функціональних особливостей емоційного інтелекту та розширення типології емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності; контент-аналіз для вивчення особливостей емоційного досвіду; *методи статистичної обробки даних* – варіаційний та альтернативний аналіз для визначення статистичної різниці в прояві досліджуваних ознак; коефіцієнт рангової кореляції r-Спірмена для виявлення кореляційних зв'язків між досліджуваними характеристиками; Н-критерій Краскала-Уолліса для порівняння розбіжностей прояву досліджуваних показників у групах з різним рівнем емоційного інтелекту, критерій χ^2 Фрідмана для визначення розбіжностей між показниками реального та ідеального образу «Я-фахівець»; Т-критерій Вілкоксона для оцінювання достовірності зрушень у показниках розвитку емоційного інтелекту студентів, факторний аналіз для підтвердження узгодженості структурних компонент емоційної готовності до професійної соціономічної

діяльності. Математична обробка даних проводилася за допомогою пакету статистичних програм SPSS (версія 17.0).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося упродовж 2013-2014 рр. на базі Київського університету імені Бориса Грінченка. Учасниками емпіричного дослідження стали 237 студентів III, IV, V курсів за спеціальністю «Практична психологія», «Психологія», «Корекційна освіта», «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота», «Дошкільне виховання», «Початкова освіта», «Правознавство», «Менеджмент», «Історія».

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що: *вперше* на основі теоретичного аналізу виділено структурно-функціональні особливості феномену емоційного інтелекту (рівнева структура та базові властивості емоційного досвіду); визначено типи емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності (оптимальний, достатній, несформований); встановлено взаємозв'язок між рівнем емоційного інтелекту (високим, середнім, низьким) та відповідним типом емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності; *поглиблено та розширено* наукові уявлення про психологічний зміст поняття «емоційна готовність до професійної соціономічної діяльності», виділено критерії оцінювання вказаного поняття (конструктивний, стабілізуючий, регулятивний); *дістали подальшого розвитку* ідеї про методи розвитку емоційного інтелекту студентів та психологічний супровід професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій.

Практичне значення полягає у розробці та апробації тренінгової програми розвитку емоційного інтелекту студентів, що може бути застосована у ВНЗ з метою забезпечення психологічного супроводу професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. Апробований у дослідженні методичний інструментарій створює засади моніторингу професійного і особистісного розвитку студентів відповідного напрямку. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані у практиці центрів психологічної служби сфери освіти, у підготовці фахівців соціономічного типу професій у вищих навчальних закладах, під час вивчення навчальних дисциплін «Педагогічна психологія», «Основи психології», «Психологічна служба в освіті».

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес Академії муніципального управління (протокол № 2 від 29 жовтня 2014 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (акт № 1826 від 15 жовтня 2014 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акт № 1872-33/03 від 22 грудня 2014 р.), Київського міського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій (акт № 206 від 01 грудня 2014 р.).

Особистий внесок здобувача у 4 працях, написаних у співавторстві з В. Міляєвою, полягає у визначенні різних наукових підходів щодо проблеми компетентності саморозвитку майбутнього фахівця; у здійсненні теоретико-методологічного аналізу поняття «емоційне здоров'я», обґрунтуванні проблеми збереження емоційного здоров'я майбутніх фахівців у контексті розвитку емоційного інтелекту.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертації висвітлено і обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня: міжнародні – «Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування» (м. Київ, 2011р.); «Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі» (м. Київ, 2011 р.); «Особистість у сучасному світі: проблеми розвитку та психологічної допомоги» (м. Ніжин, 2013 р.); «Суспільство, інтеграція, освіта» (м. Резекне, Латвія, 2014 р.); всеукраїнські – «Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації» (м. Тернопіль, 2010 р.); «Гуманітарні аспекти формування особистості» (м. Львів, 2012 р.); «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 2013 р.); «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (м. Київ, 2014 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 12 наукових працях (8 одноосібних і 4 у співавторстві), з яких 6 статей опубліковано у наукових фахових виданнях України у галузі психології, 1 – у періодичному науковому фаховому виданні іноземної держави.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (209 найменувань, із них 21 – іноземною мовою) та 10 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 245 сторінок, із них основного змісту – 163 сторінки. Робота містить 35 таблиць та 14 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення дисертаційної роботи; наведено відомості про впровадження й апробацію результатів дослідження, їх висвітлення у публікаціях; представлено дані щодо структури й обсягу дисертації.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні основи дослідження розвитку емоційного інтелекту як чинника професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій»** розкрито психологічні аспекти дослідження феномену емоційного інтелекту; визначено зміст та сутність понять «професійне становлення», «соціономічний тип професій», «емоційна готовність до професійної соціономічної діяльності»; розроблено структурно-функціональну модель емоційного інтелекту; обґрунтовано залежність професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій від розвитку емоційного інтелекту; визначено критерії та показники емоційної готовності майбутнього фахівця до соціономічної діяльності.

Вченими психологами емоційний інтелект визначається як здатність людини розуміти власне ставлення до зовнішнього світу, репрезентоване в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу (Д. Карузо, Дж. Майєр, П. Саловей); як сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, а також до керування емоційною

сферою (І. Андрєєва); як некогнітивні здібності, знання і компетентності, що дають людині можливість успішно долати різні життєві ситуації (Р. Бар-Он).

Вітчизняні науковці вивчали загальний концепт емоційного інтелекту та його функції (І. Аршава, Н. Коврига, Е. Носенко); соціальну значущість емоційного інтелекту та шляхи його розвитку у процесі навчання у ВНЗ (В. Зарицька); емоційний інтелект як детермінанту внутрішньої свободи особистості (Г. Березюк); зв'язок із соціально-психологічною адаптацією (С. Дерев'янку); вплив на цілісний розвиток (О. Філатова) та успішну самореалізацію (І. Філіппова); обумовленість емоційної стійкості розвитком емоційного інтелекту особистості (Л. Засекіна).

Структура емоційного інтелекту включає чотири основні компоненти: ідентифікація емоцій; використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності; розуміння емоцій; управління емоціями (Д. Карузо, Дж. Майер, П. Саловей); є сукупністю таких складових: самосвідомість, самодисципліна, самомотивація, емпатія і соціальні навички (Д. Гоулмен); представлена п'ятьма сферами компетентностей: пізнання власної особистості; навички міжособистісного спілкування; адаптаційні здібності; управління стресовими ситуаціями; домінування позитивного настрою (Р. Бар-Он).

Серед основних функцій емоційного інтелекту у своїх дослідженнях О. Собченко виділяє: інтерпретативну – дозволяє людині продуктивно здійснювати розшифровування емоційної інформації (емоційні вирази обличчя, інтонації голосу тощо), що сприяє накопиченню та систематизації знань, формуванню власного емоційного досвіду; регулятивну – сприяє стану емоційної комфортності та забезпечує адекватність зовнішнього вираження емоцій людини; адаптивна та стресозахисна – полягають в актуалізації та стимулюванні психічних резервів в ускладнених життєвих ситуаціях; активізуючу – забезпечує гнучку спроможність до конгруентності у спілкуванні.

У роботі емоційний інтелект визначено як складний конструкт ментальних здібностей, пов'язаних із оперуванням емоційною інформацією та формуванням емоційного досвіду людини. У дослідженні керувалися методологією двокомпонентної моделі емоційного інтелекту Д. Люсіна, у якій здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними визначаються як структурні компоненти. Здатність до розуміння емоцій проявляється у розпізнаванні (усвідомленні емоційного переживання у себе або іншої людини); ідентифікації емоцій (розпізнаванні того, яку саме емоцію переживає людина сама або співрозмовник, та її словесному вираженні); розумінні причин, що викликали цю емоцію, і наслідків, до яких вона призведе. Здатність до управління емоціями проявляється у тому, що людина контролює інтенсивність емоцій, їх зовнішнє вираження та може довільно викликати різні емоційні переживання.

Структурно-функціональна модель емоційного інтелекту, яку було розроблено у процесі дослідження, включає такі компоненти: рівні прояву емоційного інтелекту, змістові та функціональні характеристики вказаного поняття, емоційні компетенції та емоційний досвід.

Реалізація функцій емоційного інтелекту відбувається у процесі протікання емоцій, що відображає алгоритм дії, який складається із таких етапів: сприйняття і

розуміння емоцій, їх переживання та поведінкові реакції. Виходячи з цього, було виділено три рівні емоційного інтелекту: когнітивний, емоційний і поведінковий. Кожен рівень має свої функціональні характеристики, зокрема: когнітивний рівень – полягає у прийомі, переробці та систематизації емоційної інформації; емоційний – визначає особливості емоційного реагування людини; поведінковий – полягає у застосуванні емоційних знань на практиці.

Виконання функцій емоційного інтелекту забезпечують його змістові характеристики, що пов'язані із оперуванням емоційною інформацією та полягають у здатності до розуміння емоцій та управління емоціями.

Як результат, формуються емоційні компетенції, що являють собою певні емоційні знання, уміння та навички. Вони забезпечують здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей; вміння адекватно проявляти емоційне ставлення до ситуацій, інших людей; продуктивну взаємодію і психологічну гнучкість у стосунках з іншими. Саме емоційні компетенції формують емоційний досвід людини – комплекс емоційних знань, які людина отримує протягом життя та використовує у повсякденному житті при взаємодії із оточуючим світом.

Зроблено висновок, що емоційний досвід є основою функціонування емоційного інтелекту і проявляється на трьох рівнях: на когнітивному – сприяє розвитку емоційної обізнаності; на емоційному – сприяє розвитку можливостей емоційного реагування відповідно до внутрішніх та зовнішніх чинників; на поведінковому – розширює адаптивний репертуар поведінки людини в емоціогенних ситуаціях.

Розвиток емоційного інтелекту дає можливість об'єктивно оцінювати себе та інших у процесі взаємодії, виявляти внутрішньоособистісні і міжособистісні протиріччя, шукати шляхи їх усунення, самостійно вибудовувати стратегії реалізації цілей. Вказані можливості реалізуються у процесі професійного становлення особистості.

Професійне становлення – це динамічний процес, що охоплює тривалий період життя людини та має певні стадії (етапи) (Н. Глуханюк, Є. Клімов, Т. Кудрявцев, А. Маркова, В. Сластенін та ін.). Особлива роль відводиться стадії професійної підготовки, на якій відбувається розвиток особистості засобами професійного навчання, формуються професійно важливі якості, необхідні для майбутньої трудової діяльності. Одним із критеріїв ефективності професійної підготовки є готовність майбутнього фахівця виконувати професійно-трудова діяльність на відповідному рівні кваліфікації (Г. Балл, О. Винославська, Г. Костюк, В. Моляко, М. Смульсон та ін.).

Особливістю професійного становлення фахівців соціономічних професій є необхідність формування емоційної готовності до професійної діяльності в період навчання у вищих навчальних закладах.

Емоційна готовність до професійної діяльності є результатом розвитку емоційного інтелекту і має такі критерії та показники якісного оцінювання: конструктивний – можливість використання емоційних знань з метою визначення стратегії та тактики своїх дій задля оптимального розвитку та реалізації внутрішніх можливостей та здібностей людини; стабілізуючий – визначає можливість

оперування емоційними знаннями, що сприяє збереженню емоційного здоров'я людини; регулятивний – наявність та досвід використання емоційних знань, що сприяють формуванню адаптивної професійної поведінки, усвідомленню професійного «Я-образу» особистості.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження особливостей розвитку емоційного інтелекту майбутніх фахівців соціономічних професій»** розкрито методологічні засади експериментального дослідження, описано хід та проаналізовано результати констатувального етапу вивчення структурно-функціональних особливостей розвитку емоційного інтелекту та його зв'язку з особливостями професійного становлення студентів соціономічних професій.

Дослідницько-експериментальна робота проводилась упродовж 2013-2014 рр. Основна мета роботи на констатувальному етапі – дослідити структурно-функціональні особливості емоційного інтелекту, що визначають емоційну готовність майбутніх фахівців до професійної соціономічної діяльності.

На вказаному етапі дослідження було використано ряд психодіагностичних методик, зокрема: для вивчення структурно-функціональних особливостей емоційного інтелекту студентів – тест «EmIn» Д. Люсіна; методика «Диференціальна шкала емоцій» за К. Ізардом; методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В. Бойко; анкета дослідження емоційного досвіду; для дослідження професійного становлення майбутніх фахівців соціономічного типу та їх емоційної готовності до професійної діяльності – авторська біографічна анкета професійної діяльності; методика діагностики рівня професійної спрямованості студентів Т. Дубовицької; методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі; методика соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда; методика «Особистісна біографія» О. Моткова.

У процесі дослідження знайшло підтвердження положення, що особливості розвитку та функціонування емоційного інтелекту проявляються на трьох основних рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому.

На когнітивному рівні проявляється здатність до розуміння емоцій. Досліджувані у більшості здатні усвідомити факт емоційного переживання у себе чи іншої людини, адекватно розпізнати та ідентифікувати емоції, розуміти причини їх виникнення, вербалізувати їх. Встановлено, що студенти розуміють емоції інших людей краще, аніж свої. Так, високий рівень розуміння емоцій інших мають 42,7% студентів, розуміння власних емоцій – 18,6% студентів. Недостатня рефлексія власних емоційних переживань не дозволяє особистості здійснювати конгруентні життєві вибори, усвідомлювати задоволення чи незадоволення потреб, оцінювати власні дії та дії соціального оточення, що впливає на конструктивну взаємодію з іншими людьми. Розуміння емоцій іншого допомагає зрозуміти істинні переживання, переконання, мотиви свого співрозмовника. А це, в свою чергу, дозволяє ефективно встановити контакт і побудувати конструктивний діалог з метою досягнення поставлених цілей та вирішення нагальних проблем.

На емоційному рівні емоційного інтелекту визначаються особливості емоційного реагування людини. Виявлено, що студенти здатні контролювати інтенсивність емоцій, викликати ту чи іншу емоцію. Однак, є труднощі у регуляції

емоційної експресії. Відсутність або послаблення мимики, жестикуляції, збіднення виразних засобів мови, монотонність інтонації було виявлено у 29,1% респондентів (високий рівень контролю експресії). Низький рівень контролю експресії, який виявлено у 40,2% респондентів, демонструє мінливість та надмірну яскравість засобів вираження емоцій. Тому як низький, так і високий рівень розвитку зазначених показників ускладнюють процес управління емоціями та можливість адекватного розуміння емоційного стану між суб'єктами спілкування.

Поведінковий рівень емоційного інтелекту пов'язаний із навичками міжособистісного спілкування, проявляється у продуктивній взаємодії і психологічній гнучкості, вказує на відсутність емоційних проблем у спілкуванні з іншою людиною. Встановлено, що лише 6,5% досліджуваних студентів не мають емоційних проблем у спілкуванні.

Водночас, у результаті дослідження виділено основні емоційні проблеми у спілкуванні респондентів: неадекватність прояву емоцій (58,3%), негнучкість, невиразність емоцій (45,2%); невміння управляти емоціями (35,7%).

За результатами психологічної діагностики було виокремлено три групи респондентів з різним рівнем сформованості емоційного інтелекту, відповідно – низьким (29%), середнім (39%) та високим (32%). Спираючись на одержані результати проаналізовано емоційний досвід студентів. Вивчення особливостей емоційного досвіду студентів відбувалося у порівнянні результатів дослідження респондентів вказаних груп за певними критеріями якісного оцінювання, серед яких: емоційний репертуар, оптимізм – песимізм, актуальність-потенційність, диференційованість. Ці критерії було виділено, спираючись на результати дослідження емоційної пам'яті (М. Кузнецов, Л. Лисенко).

Емоційний досвід у осіб із високим рівнем емоційного інтелекту характеризується оптимістичністю та актуальністю. Емоційний репертуар таких людей складають в основному позитивні емоції (радість, інтерес, здивування), що характеризує їх як мотивованих та відкритих до нового досвіду. Однак, під впливом негативних значимих переживань у таких студентів може формуватися диференційований емоційний досвід.

Емоційний досвід осіб із середнім рівнем емоційного інтелекту також характеризується оптимістичністю, усвідомлюваністю, знаходиться в актуальному стані. В емоційному репертуарі таких студентів загалом домінують позитивні емоції, найменшими є прояви відрази, сорому та провини. Це доводить їхню орієнтацію у спілкуванні на інших людей, здатність адекватно оцінювати власні можливості та поведінку. Проте позитивна антиципативність у поєднанні із невисокою значимістю подій минулого може спричинити нереалістичність поглядів та суджень у процесі прийняття рішень.

Емоційний досвід осіб із низьким рівнем емоційного інтелекту є диференційованим, але мало усвідомлюваним і знаходиться в потенційному стані. Він характеризується позитивним оцінюванням минулого і песимістичними поглядами на майбутнє. Такі респонденти часто переживають сором та провину за власні вчинки, проявляють надмірну відповідальність за події в своєму житті, що знижує продуктивність комунікації.

Далі було встановлено зв'язок між розвитком емоційного інтелекту та особливостями професійного становлення студентів соціономічних професій.

За результатами діагностики у респондентів домінуючими є середній (46%) та високий (43%) рівні професійної спрямованості. Це означає, що більшість досліджуваних мають свідомий інтерес до обраної спеціальності, прагнуть оволодівати нею, розширювати професійні знання, удосконалювати необхідні уміння й навички; пов'язують майбутнє із роботою у сфері обраної професії. Такі результати засвідчують актуальність розвитку емоційного інтелекту і формування емоційної готовності досліджуваних до професійної соціономічної діяльності.

Емоційна готовність до професійної діяльності є провідною властивістю професійного становлення, яка характеризує його результативність. Оцінювання вказаної властивості, виходячи з логіки теоретичного аналізу, здійснювалась за такими критеріями: конструктивний, стабілізуючий, регулятивний.

За показниками конструктивного критерію статистично значима різниця у порівнянні отриманих результатів серед груп з різним рівнем розвитку емоційного інтелекту виявилася за показниками «життєве самовизначення» ($\chi^2=11,522$; $p\leq 0,01$), «життєва самореалізація» ($\chi^2=7,636$; $p\leq 0,05$) та «загальна конструктивність особистості» ($\chi^2=15,197$; $p\leq 0,001$). Враховуючи значення середнього рангу, рівень прояву розуміння та реалізації власних бажань, можливостей, здібностей зростає із збільшенням рівня розвитку емоційного інтелекту, що дає підстави робити висновок про високий рівень самодетермінації, активності досліджуваних, свідоме прагнення займати певну позицію у системі відношень особистості з оточуючим світом.

За показниками стабілізуючого критерію статистично значимою у групах із низьким, середнім та високим рівнем емоційного інтелекту є розбіжність прояву таких показників: «гармонійність особистості і життя» ($\chi^2=9,425$; $p\leq 0,05$), «емоційний дискомфорт» ($\chi^2=17,476$; $p\leq 0,01$), «індекс позитивних емоцій» ($\chi^2=20,517$; $p\leq 0,01$), «індекс тривожно-депресивних емоцій» ($\chi^2=7,966$; $p\leq 0,05$) та «коефіцієнт самопочуття» ($\chi^2=9,352$; $p\leq 0,05$). Отримані результати свідчать про те, що особи із високим рівнем емоційного інтелекту характеризуються якістю здійснення основних видів життєдіяльності; невеликою кількістю внутрішніх протиріч та обставин, що заважають переживати внутрішню гармонію; високою задоволеністю стосунками з іншими людьми і життям в цілому. Загальне емоційне самопочуття є позитивним та комфортним для особистості. Емоційна сфера характеризується збалансованістю, переживанням позитивних емоцій та відсутністю тривожно-депресивних переживань.

За показниками регулятивного критерію встановлено, що залежно від рівня розвитку емоційного інтелекту існує різниця у показниках адаптації ($\chi^2=23,917$; $p\leq 0,001$), інтернальності ($\chi^2=32,891$; $p\leq 0,001$) та прийняття себе ($\chi^2=11,345$; $p\leq 0,01$). Це свідчить про те, що із підвищенням рівня емоційного інтелекту, для студентів характерним є: позитивна оцінка себе, підвищення прояву адаптивності, переважання внутрішнього контролю над зовнішнім. Крім того, дослідження поведінки майбутніх фахівців відбувалося з урахуванням типів міжособистісних стосунків в уявленнях про реальний та ідеальний образ «Я-фахівця». Реальний образ «Я-фахівця» у досліджуваних з високим рівнем емоційного інтелекту

характеризується більшою гнучкістю, альтруїзмом, приязністю, високою активністю, ширістю та прагненням до співпраці з іншими. Дослідження образу ідеального «Я-фахівця» не залежить від рівня емоційного інтелекту та має більш виражену адаптивність в уявленнях респондентів.

У результаті дослідження було конкретизовано компоненти емоційної готовності студентів до професійної діяльності соціономічного типу за допомогою факторного аналізу методом головних компонент з наступним Varimax-обертанням. До кожного фактору ввійшли показники з різним факторним навантаженням і показниками кореляції не менше 0,5 і не більше -0,5. Результати факторного аналізу свідчать, що показники, які ми аналізуємо, в основному розподілені на шість факторів та пояснюють 75% сумарної дисперсії: саморозвиток (27,7% сумарної дисперсії); прагнення до фемінності (21,7% сумарної дисперсії, факторна вага), адаптивна поведінка (10,9% сумарної дисперсії); маскулітність образу «Я-фахівця» (5,2% сумарної дисперсії), толерантний тип взаємодії (5,02% сумарної дисперсії); емоційне здоров'я (4,6% сумарної дисперсії).

Аналіз компонентів емоційної готовності показав наявність окремих типологічних проявів вказаного поняття, узагальнення яких забезпечило можливість виділення трьох типів: оптимального, достатнього і несформованого. Оптимальний тип емоційної готовності (32 %) властивий особам із високим рівнем емоційного інтелекту і характеризуються здатністю розуміти та ефективно реалізовувати власні емоційні знання. Достатній тип емоційної готовності (39 %) властивий особам із середнім рівнем емоційного інтелекту, що характеризуються фрагментарністю усвідомлення та ситуативністю застосування емоційних знань. Несформований тип емоційної готовності (29 %) властивий особам із низьким рівнем емоційного інтелекту, що характеризуються несформованістю й неефективністю використання емоційних знань в житті людини.

На основі системного аналізу критеріїв, компонентів і типів емоційної готовності, було визначено її основні функції: конструктивна; стабілізуюча; регулятивна. Конструктивна функція впливає на забезпечення ефективності саморозвитку особистості, що проявляється у розумінні себе, реалізації своїх можливостей та здібностей, прагненні до розвитку, результативності власної діяльності. Стабілізуюча функція забезпечує гармонізацію внутрішнього світу, відчуття внутрішнього благополуччя, збереження емоційного здоров'я людини. Регулятивна функція сприяє соціальній адаптації, ефективній взаємодії та взаєморозумінню, формуванню цілісного образу «Я-фахівця».

У третьому розділі **«Розвиток емоційного інтелекту студентів соціономічних професій»** представлено теоретичні засади побудови формульованого експерименту; обґрунтовано процедурну модель розвитку емоційного інтелекту студентів, розроблено відповідну тренінгову програму та здійснено оцінку ефективності її реалізації.

Формульовальний експеримент спрямований на оптимізацію професійного становлення студентів шляхом запровадження програми психологічного забезпечення навчальної діяльності майбутніх фахівців соціономічних професій. Змістом психологічного забезпечення професійного становлення студентів соціономічних професій виступає психологічний супровід, метою якого є

підвищення рівня розвитку емоційного інтелекту на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях за такими змістовими характеристиками, як: здатність до розуміння своїх емоцій та емоцій інших людей, здатність до управління своїми емоціями та емоціями інших людей; розширення емоційного досвіду. Зміст та процедуру реалізації програми психологічного супроводу відображено в розробленій процедурній моделі розвитку емоційного інтелекту студентів (див. рис. 1). Її реалізація забезпечила узгоджений і комплексний характер формувального впливу.

ЦІЛЬОВИЙ БЛОК			
Мета: розвиток емоційного інтелекту майбутніх фахівців соціономічних професій, що є чинником оптимізації їх професійного становлення на етапі фахової підготовки			
Методологічні підходи	Принципи	Завдання	
<ul style="list-style-type: none"> – системний, – особистісно-орієнтований; – діяльнісний. 	<ul style="list-style-type: none"> – науковості – системності, – цілеспрямованості, – адекватності, – індивідуалізації, – максимально можливих досягнень. 	<ul style="list-style-type: none"> – розширити емоційний досвід; – підвищити рівень розвитку емоційного інтелекту на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях за такими змістовими характеристиками, як: здатність до розуміння своїх емоцій та емоцій інших людей, здатність до управління своїми емоціями та емоціями інших людей. 	
ЗМІСТОВНО-ОПЕРАЦІЙНИЙ БЛОК			
Процедура	Зміст	Форма роботи	Методи і прийоми
реалізація тренінгової програми розвитку емоційного інтелекту студентів	<ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення можливості ефективного використання емоцій; – дослідження власної емоційної сфери; – розвиток здібностей розуміння та управління емоціями; – оволодіння системою знань та умінь, що становлять основу конструктивної емоційної взаємодії з іншими людьми. 	групова	міні-лекції, мозкові штурми, дискусії, індивідуальні вправи, психогімнастика, рольові ігри, елементи арт-терапії.
РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ БЛОК			
Процедура	Зміст	Форми роботи	Методи і прийоми аналізу результатів
реалізація психо-діагностичної програми	<ul style="list-style-type: none"> – тест «ЕмІн» Д.В. Люсіна; – методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В.В. Бойко; – анкета дослідження емоційного досвіду. 	індивідуальна або групова	структурний аналіз, пояснення, узагальнення, контент-аналіз; методи математичної статистики.

Рис.1. Процедурна модель розвитку емоційного інтелекту студентів

Базовими складовими процедурної моделі є цільовий, змістово-операційний та результативний блоки. Цільовий блок включає: мету, методологічні підходи, принципи, завдання програми. Змістовно-операційний блок описує зміст, форми, методи і прийоми тренінгової програми розвитку емоційного інтелекту студентів. Результативний блок включає процедуру, зміст, методи та прийоми аналізу результатів запровадження програми.

Тренінгову програму апробовано на базі Київського університету імені Бориса Грінченка протягом 2013-2014 рр. На етапі формувального експерименту брали участь 38 студентів IV та V курсів спеціальності «Практична психологія», «Психологія». Зазначену вибірку було поділено на дві групи – експериментальну та контрольну. Групи між собою були рандомізовані за віком, статтю та типом професійної підготовки. Кількість респондентів у всіх групах була однаковою по 19 осіб. Тренінгові заняття проходили протягом 2 місяців.

Психологічна діагностика проводилася на початку та в кінці тренінгу. Результати показали позитивну динаміку розвитку емоційного інтелекту студентів на трьох структурних рівнях: когнітивному, емоційному та поведінковому. Для статистичної перевірки отриманих даних було використано непараметричний Т-критерій Вілкоксона для залежних вибірок, що дозволило проводити дослідження у малих групах ($n=5\div 50$).

На когнітивному рівні емоційного інтелекту було встановлено підвищення рівня розвитку показника розуміння емоцій ($Z=2,967$; $p\leq 0,01$); на емоційному – підвищення рівня розвитку показників управління емоціями та вміння адекватно проявляти емоційне ставлення до ситуацій ($Z=3,474$; $p\leq 0,01$); на поведінковому – зростання емоційної ефективності у спілкуванні, встановленні продуктивної взаємодії з оточуючими: зростання загального показника емоційної ефективності у спілкуванні ($Z=3,768$; $p\leq 0,01$); зменшення показника «невміння управляти емоціями» ($Z=3,207$; $p\leq 0,01$); на рівні тенденції – зменшення показників «неадекватний прояв емоцій» ($Z=2,070$; $p\leq 0,05$); «негнучкість, невиразність емоцій» ($Z=2,506$; $p\leq 0,05$); «небажання зближуватися з людьми на емоційній основі» ($Z=2,489$; $p\leq 0,05$).

Також відбулися позитивні зрушення у формуванні емоційного досвіду, зокрема: розширився емоційний репертуар, підвищився рівень прояву позитивних емоцій та знизився рівень прояву негативних, зріс показник оптимізму. Після статистичної перевірки за Т-критерієм Вілкоксона виявлено збільшення прояву емоцій здивування; зростання загальної значимості подій; збільшення актуалізації минулих негативних та позитивних подій – на рівні значущості $p\leq 0,01$; збільшення прояву емоцій інтересу, радості; зменшення прояву емоцій сорому, провини – на рівні тенденції ($p\leq 0,05$).

Аналіз змін загального рівня розвитку емоційного інтелекту студентів проводився із використанням тесту «ЕмІн» Д. Люсіна (див. табл. 1).

У контрольній групі показники розвитку емоційного інтелекту залишилися майже без змін. Так, високий рівень емоційного інтелекту було виявлено у 21% студентів як під час проведення первинної діагностики, так і на етапі контрольного

зрізу. Лише на 5% змінилася кількість студентів з середнім та низьким рівнем емоційного інтелекту.

В експериментальній групі встановлено стійку позитивну динаміку розвитку емоційного інтелекту. Високий рівень емоційного інтелекту – збільшився з 16% до 26%, середній рівень – зріс з 42% до 53%, низький рівень – зменшився з 42% до 21%.

Таблиця 1

Результати оцінки розвитку емоційного інтелекту студентів в експериментальній та контрольній групах

№	Група		Рівень емоційного інтелекту, %			Середнє значення, бали
			низький	середній	високий	
1	Контрольна	До експерименту	37	42	21	81,68
		Після експерименту	32	47	21	81,52
		Різниця	-5	+5	0	-0,16
2	Експериментальна	До експерименту	42	42	16	79,68
		Після експерименту	21	53	26	85,31
		Різниця	-21	+11	+10	+5,63

Середнє значення показника загального рівня емоційного інтелекту у контрольній групі до та після тренінгового впливу залишилося майже незмінним (81,68 та 81,52 балів відповідно). Тобто рівень емоційного інтелекту студентів до експерименту достовірно не відрізняється від рівня емоційного інтелекту після експерименту ($Z=0,59$; $p \geq 0,05$).

В експериментальній групі середнє значення показника загального рівня емоційного інтелекту підвищилося після проведення тренінгу з 79,68 до 85,31 балів. Розбіжності показників до та після тренінгового впливу є статистично значимими ($Z=3,662$; $p \leq 0,001$).

Таким чином, доведено ефективність формувального впливу здійсненого в процесі тренінгових занять.

Результати апробації тренінгової програми показали розвиток у студентів здатності розуміти та реалізовувати власні емоційні знання, що є важливим ресурсом особистості та сприятливою умовою формування емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності. Вказані зміни емоційного інтелекту засвідчили розвиток адаптивної професійної поведінки майбутніх фахівців, усвідомлення ними образу «Я-фахівець», прагнення до саморозвитку, вміння співпрацювати з іншими, переважання позитивних емоцій, гармонійність та емоційну комфортність.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та емпірично досліджено проблему розвитку емоційного інтелекту як чинника професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій, з'ясовано структурно-функціональні особливості емоційного інтелекту, визначено типи та критерії емоційної готовності студентів; встановлено зв'язок між рівнем розвитку емоційного інтелекту та емоційною готовністю майбутніх фахівців до професійної діяльності; розроблено та апробовано програму розвитку емоційного інтелекту студентів соціономічних професій.

1. Здійснено теоретичний аналіз науково-методичних джерел, який засвідчив існування різних підходів до розуміння сутності феномену емоційного інтелекту. Емоційний інтелект визначено як складний конструкт ментальних здібностей, пов'язаних із оперуванням емоційною інформацією та формуванням емоційного досвіду суб'єкта. Структура емоційного інтелекту, представлена в структурно-функціональній моделі, включає рівні функціонування емоційного інтелекту (когнітивний, емоційний, поведінковий), змістові характеристики (розуміння власних емоцій та емоцій інших людей; управління власними емоціями та емоціями інших людей) та функціональні характеристики (прийом і переробка емоційної інформації; емоційне реагування; застосування емоційних знань на практиці); емоційні компетенції (здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей; вміння адекватно проявляти емоційне ставлення до ситуацій, інших людей; продуктивна взаємодія та психологічна гнучкість у стосунках з іншими); емоційний досвід (комплекс емоційних знань, які людина отримує протягом життя та використовує у повсякденному житті при взаємодії із оточуючим світом).

Розвиток емоційного інтелекту є важливим чинником професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. Професійне становлення – це системний багаторівневий процес накопичення людиною нових умінь, навичок, відношень та соціальних уявлень, які виникають в наслідок освоєння або реалізації певної професійної діяльності.

Професійне становлення фахівців соціономічних професій вимагає врахування емоціогенного характеру майбутньої діяльності та потребує цілеспрямованого розвитку їхнього емоційного інтелекту. Результатом розвитку емоційного інтелекту на етапі професійного навчання є формування емоційної готовності. Емоційна готовність розглядається як інтегративна, динамічна властивість особистості, яка визначається сукупністю емоційних знань, ефективністю їх використання і є важливим ресурсом особистості.

2. З'ясовано, що структурно-функціональними особливостями емоційного інтелекту студентів соціономічного типу професій є рівнева структура вказаного поняття та базові властивості емоційного досвіду як елемента емоційного інтелекту (емоційний репертуар; оптимізм–песимізм; актуальність–потенційність; диференційованість).

Рівнева структура емоційного інтелекту у студентів соціономічного типу професій проявляється наступним чином: когнітивний рівень характеризується здатністю студентів до розуміння емоцій інших людей, низьким рівнем усвідомлення власних переживань; емоційний рівень проявляється у здатності

переживати ті чи інші емоції та контролювати їх інтенсивність, у складності регуляції емоційної експресії; поведінковий рівень характеризується наявністю емоційних проблем, що заважають конструктивному спілкуванню.

Базові властивості емоційного досвіду студентів соціономічного типу професій проявляються у наступному: переважанні емоцій радості, інтересу та здивування в емоційному репертуарі; оптимістичному погляді на майбутнє, домінуванні позитивних емоцій; усвідомленні емоційного досвіду та його використанні; відкритості до нового досвіду.

3. Встановлено, що емоційна готовність як спроможність до ефективного використання емоційних знань є результатом розвитку емоційного інтелекту – в цьому проявляється зв'язок між вказаними поняттями. Особливістю прояву вказаного зв'язку є виділення трьох основних типів емоційної готовності майбутніх фахівців: оптимального, достатнього і несформованого. Оптимальний тип характеризуються здатністю розуміти та використовувати власні емоційні знання. Достатній тип проявляється у фрагментарності осмислення та використанні емоційних знань у життєдіяльності. Для несформованого типу емоційної готовності властивою є неефективність застосування емоційних знань у професійній діяльності.

4. Розроблено процедурну модель та апробовано тренінгову програму розвитку емоційного інтелекту студентів соціономічних професій. Базовими складовими процедурної моделі є цільовий, змістово-операційний та результативний блоки.

Цільовий блок включає: мету, методологічні підходи, принципи, завдання програми.

Змістовно-операційний блок описує зміст, форми, методи і прийоми тренінгової програми розвитку емоційного інтелекту у студентів, яка являє собою цілісну систему, спрямовану на актуалізацію здатності до розуміння емоцій та навчання ефективним прийомам управління ними з метою застосування отриманих знань у професійній діяльності.

Результативний блок включає процедуру, зміст, методи та прийоми оцінювання результатів реалізації тренінгової програми. Показниками ефективності запровадження авторської тренінгової програми є позитивна динаміка розвитку емоційного інтелекту у студентів: зростання емоційної ефективності у взаємодії з оточуючими; розширення емоційного репертуару, підвищення показників оптимізму, усвідомленості та актуальності емоційного досвіду.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Актуальними в умовах сьогодення і такими, що потребують розв'язання, вважаємо ґрунтовне дослідження психологічних чинників та механізмів розвитку емоційного інтелекту студентської молоді, розробку психологічної моделі професійного становлення фахівців соціономічних професій, обґрунтування психологічних основ актуалізації емоційного інтелекту фахівців в умовах професійно-трудової діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бреус Ю.В. Феномен емоційного досвіду в структурі емоційного інтелекту / Ю.В. Бреус // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2014. – №1. – С. 127-134.

2. Бреус Ю.В. Модель розвитку емоційного інтелекту студентів соціономічних професій на етапі професійного становлення / Ю.В. Бреус // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – 2014. – №4 (31). – С. 131-138.
3. Бреус Ю.В. Проблема емоційної готовності до професійної соціономічної діяльності / Ю.В. Бреус // Технології розвитку інтелекту [Електронне наукове фахове видання]. – 2014. – №7. – Режим доступу до збірника: http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/current
4. Бреус Ю.В. Емоційне здоров'я як складова професійної успішності майбутніх фахівців соціономічних професій / В.Р. Міляєва, Ю.В. Бреус // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 23. – С. 414-422.
5. Бреус Ю.В. Формування компетентності саморозвитку особистості як основа підготовки майбутнього фахівця / В.Р. Міляєва, Ю.В. Бреус // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т.ХІІІ, част.7. – К., 2011. – С. 120-128.
6. Бреус Ю.В. Формування компетентності саморозвитку особистості в умовах реалізації компетентнісного підходу у фаховій освіті / В.Р. Міляєва, Ю.В. Бреус // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2012. – №9 (11). – С. 208-215.
7. Бреус Ю. Эмоциональный интеллект как личностный ресурс профессионального становления представителей социономических профессий / Ю. Бреус // SOCIETY, INTEGRATION, EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference. May 23- 24, 2014. – Rezekne, 2014. – Volume I. – 65- 74 p.
8. Бреус Ю.В. Емоційна компетентність як елемент соціальної успішності особистості / Ю.В. Бреус // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції. – Ч. I: педагогіка, психологія, суспільствознавство, мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – С. 49.
9. Бреус Ю.В. Емоційна регуляція в структурі професійної діяльності / Ю.В. Бреус // Актуальні проблеми регіонального управління та місцевого самоврядування: Матеріали науково-практичної конференції за міжнародною участю (08.04.2011) / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка, Т.В. Іванової. – К.: Видавничо-поліграфічний центр АМУ, у 2-х частинах, Ч.2, 2011. – С. 380-382.
10. Бреус Ю.В. Умови формування компетентності саморозвитку в рамках компетентнісного підходу до фахової освіти особистості / В.Р. Міляєва, Ю.В. Бреус // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі: тези доповідей. – К.: Університет «Україна», 2011. – С. 203-205.

11. Бреус Ю.В. Емоційний компонент у структурі освіти вищого навчального закладу / Ю.В. Бреус // Збірник статей VI Всеукраїнської наукової конференції «Гуманітарні аспекти формування особистості», 27 квітня 2012 р. – Львів: ЛДУ БЖД, 2012. – С. 277-287.
12. Бреус Ю.В. Вплив розвитку емоційного інтелекту на збереження емоційного здоров'я людини / Ю.В. Бреус // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: матер. III щорічної Всеукр. наук.-практ. конф., 18 квіт. 2013 р. / За заг. ред. Огнев'юка В.О. – К.: Київ. ун-т ім. Б.Грінченка, 2013. – С. 162-167.

АНОТАЦІЇ

Бреус Ю.В. Емоційний інтелект як чинник професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій у вищих навчальних закладах. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2015.

У дисертації систематизовано та узагальнено сучасні підходи до визначення поняття емоційного інтелекту, здійснено теоретичне обґрунтування структури вказаного феномену та розроблено структурно-функціональну модель емоційного інтелекту. У роботі цілісно проаналізовано проблему професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. Встановлено, що розвиток емоційного інтелекту пов'язаний із емоційною готовністю до професійної соціономічної діяльності, визначено критерії та показники оцінювання її сформованості.

Емпірично досліджено структурно-функціональні особливості емоційного інтелекту студентів та з'ясовано особливості емоційної готовності студентів до професійної соціономічної діяльності на етапі професійного становлення.

Розроблено процедурну (теоретичну) модель розвитку емоційного інтелекту студентів та відповідну тренінгову програму; наведено дані щодо ефективності її впровадження.

Ключові слова: емоційний інтелект, структурно-функціональні особливості емоційного інтелекту, професійне становлення, соціономічний тип професій, емоційна готовність до професійної соціономічної діяльності.

Бреус Ю.В. Эмоциональный интеллект как фактор профессионального становления будущих специалистов социономических профессий в высших учебных заведениях. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2015.

В диссертации систематизировано и обобщено современные подходы к определению понятия эмоционального интеллекта, осуществлено теоретическое обоснование структуры указанного феномена и разработано структурно-функциональную модель эмоционального интеллекта. В работе целостно

проанализировано проблему профессионального становления будущих специалистов социэкономических профессий. Установлено, что развитие эмоционального интеллекта связан с эмоциональной готовностью к профессиональной социэкономической деятельности, определены критерии и показатели оценивания ее сформированности.

Эмпирически исследовано структурно-функциональные особенности эмоционального интеллекта студентов и выяснено особенности эмоциональной готовности студентов к профессиональной социэкономической деятельности на этапе профессионального становления.

Разработано процедурную (теоретическую) модель развития эмоционального интеллекта студентов и соответствующую тренинговую программу; приведены данные о эффективности ее внедрения.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, структурно-функциональные особенности эмоционального интеллекта, профессиональное становление, социэкономический тип профессий, эмоциональная готовность к профессиональной социэкономической деятельности.

SUMMARY

Breus Y.V. Emotional Intelligence as a factor of the professional becoming of future specialists of socioeconomic professions in higher education. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Science (Psychology) on specialty 19.00.07 – Educational and Development Psychology. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2015.

The thesis theoretically and empirically investigated the problem of emotional intelligence of future specialists of socioeconomic professions; it also justified the dependence of future specialists' professional development from the development of emotional intelligence.

Summary of the results of the study allowed defining emotional intelligence as a complex construct of mental abilities that operates with the emotional information and shapes the emotional experience. The structural-functional model of emotional intelligence was developed. It reflected the performance levels of emotional intellect, its functional and contextual characteristics, the emotional competence, and the emotional experience. The emotional experience was considered as the basis of emotional intelligence at three levels (cognitive, emotional, behavioral); it is a complex of emotional knowledge that a person receives in the course of life and uses in everyday life when interacting with the outside world.

It was found that the development of emotional intelligence affects the optimization of professional development of future specialists of socioeconomic professions; particularly it contributes in the development of emotional readiness for professional socioeconomic activities. The emotional readiness is considered as an integrative and dynamic characteristic of person, which is determined by a combination of emotional knowledge, and how effectively a person uses this knowledge; it is an important resource for a future specialist.

An empirical study of the structural and functional features of emotional intelligence of students was carried out. According to the results of psychological diagnostics three

groups of respondents with different levels of emotional intelligence (low, medium and high) were allocated. The study of emotional experience highlighted the following key criteria for its quality assessment: the emotional repertoire, the optimism-pessimism, the actuality-potentiality, the differentiation.

The emotional intelligence results in the emotional readiness as the ability to make effective use of emotional knowledge. The specified connection manifests itself in three main types of emotional readiness of the future experts: optimal, sufficient and emerging. Feature occurrence of a specified communication is the separation of the three main types of emotional readiness of future specialists: optimal, sufficient and emerging. Assessment of development of emotional readiness of the future specialist to socio-economic activity is carried out on the basis of certain criteria (structural, regulatory, stabilizing), taking into account relevant parameters (the desire for self-development, adaptive professional behavior, awareness of image of professional "Self", emotional health).

The procedural model and training program of emotional intelligence of students are presented. Implementation of the developed program increased the level of understanding of emotions, managing and ability to adequately express the emotional attitude to situations; it also increased emotional effectiveness in communication and productive interaction with others; it has significantly expanded the emotional repertoire, increased expression level of positive emotions and decreased levels of negative emotions manifestation, increased the optimism index, the level of awareness and relevance of the emotional experience of students. In addition, the corresponding components of emotional readiness for professional work of socio-economic type were developed.

Key words: emotional intelligence, structural-functional features of emotional intelligence, professional development, professions of socio-economic type, emotional readiness for professional socio-economic activities.